

LUND UNIVERSITY

Review of Nils Engberg, "Danmarks døde kirker. Middelalderens nedlagte kirker" (2018)

Wienberg, Jes

Published in:
Kuml: Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

2019

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wienberg, J. (2019). Review of Nils Engberg, "Danmarks døde kirker. Middelalderens nedlagte kirker" (2018).
Kuml: Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab, 2019, 296-299.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

af arkæologiske outsiders: en billedskærer, en herskabskusk, en kommunist, en skolelærer og en tagdækker, plus enkelte andre? Dygtige folk, bevares, men placeret så lavt i hierarkiet, at de hverken kunne sige fra eller få ledelsen til at formulere en restaureringspolitik. I den forbindelse er det værd at bemærke, at den erfarne og nøgterne Thorvildsen i 1980'erne mente, at der stort set var restaureret jættestuer nok og stiltiende accepterede, at det måtte være slut med indgribende og destruktive restaureringer. For ham var det vigtigste et nogenlunde regelmæssigt tilsyn for at sikre sig, at et – i øvrigt dalende – publikum risikofrit kunne kravle ud og ind af jættestuerne. Altså tilsyn, nødvendige udbedringer af småskader og overvejelser om nedlukning af risiko-jættestuer.

Skal anmelderen ligesom forfatteren slutte med en kort sammenfatning, må den være, at bogen er nyttig og underholdende, men selvfølgelig ikke uden småfejl. For sådan må det være, når så meget og så spredt stof for første gang skal samles til en læseværdig helhed. Så tak til Lars Bjarke Christensen, der har gidet lave en bog, der har underholdt og udfordret en gammel jættestuemand.

Sven Thorsen
Nykøbing Falster

Nils Engberg: *Danmarks døde kirker. Middelalderens nedlagte kirker.* Odense 2018. 696 sider. ISBN 978-87-408-3187-0. Pris: 498 DKK.

Lige så længe, som der er blevet bygget kirker, er der også blevet nedlagt kirker. For kirkers antal, lokalisering, arkitektur og brug er stadig blevet tilpasset skiftende tiders behov og muligheder. Når der ikke længere er behov for en kirke, eller ikke længere tilstrækkelige midler, kan den flyttes, rives ned eller forfalde. Bygningen

som helhed eller byggematerialer kan også blive nyttige på et nyt sted. Rundt omkring i Danmark findes der således spor af ødekirker, hvor de ældste i princip skulle kunne være fra 700-årene, da de første missionærer kom til landet. Og de hidtil yngste ødekirker debatteres livligt, ikke mindst da nogle københavnske kirker blev sat til salg.

Med få måneders mellemrum udkom i 2018 to vægtige bøger, som begge belyser Danmarks middelalderlige ødekirker. Bøgerne er forfattet af to middelalderarkæologer fra Nationalmuseet, og i begge tilfælde ligger mange års ihærdige anstrengelser bag udgivelserne. Det er dels Jakob Kieffer-Olsens disputats *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark*, dels Nils Engbergs *Danmarks døde kirker*. Bøgerne behandler delvist samme emne, henviser til hinanden, har præcis samme tyngde nemlig 2,9 kg, og er udgivet af samme forlag, men alligevel er de vidt forskellige.

Hvor Kieffer-Olsen med sin disputats driver en tese om kirkestrukturen som "dynamisk, fleksibel og kompleks", herunder at der har været mange flere kirker, end de, som vi kender i dag, men ikke har ambition om en fuldstændig oversigt eller et katalog, der vil Engberg netop præsentere en samlet oversigt med et katalog for bedre at kunne værne et truet kildemateriale. Der er også den forskel, at Kieffer-Olsen belyser udviklingen i middelalderens Danmark, altså inklusive Sydslesvig, Skåne, Halland og Blekinge, mens Engberg med enkelte undtagelser holder sig til det nuværende Danmark.

Nu skal de to bøger imidlertid ikke sammenlignes yderligere. Interesserede kan læse oppositionen til Kieffer-Olsens disputats andetsteds her i *Kuml*. I det følgende skal Engbergs bog anmeldes på dens egne præmisser.

Danmarks døde kirker er forfattet af en af landets mest erfarne middelalderar-

kæologer. Nils Engberg har således deltaget ved utallige undersøgelser siden 1980'erne, hvor han vel har været mest kendt som borgforsker. Men med artiklen "Ødekirker" (1999), der havde sin baggrund i Nationalmuseets undersøgelser ved Mårup Ødekirke i Vendsyssel, indledte Engberg et forskningsprojekt, hvor hensigten var at tilvejebringe en ny oversigt over Danmarks nedlagte middelalderkirker. For som Engberg påpeger (s. 100), henvises i de fleste tilfælde endnu til historikeren Aksel E. Christensens klassiske artikel "Danmarks Befolkning og Bebyggelse i Middelalderen" (1938), hvor ødekirkerne blev aktualiserede som kildemateriale i en undersøgelse af spørgsmål om demografisk udvikling, agrarkrise og pest.

Med *Danmarks døde kirker* foreligger nu en grundig præsentation af de middelalderlige ødekirker indenfor landets nuværende grænser. Bogen er letlæst med et behageligt sprog fri for fagjargon, og den er rigt illustreret med gamle og nye fotografier og kort. Men det er ingen håndbog, man slæber rundt med i felten eller kan have i bilens handskerum. Den gør sig bedst i boghylden, hvorfra den kan hentes frem efter behov, eller liggende på et bord, hvor den kan læses eller blases i.

Bogen består af to hoveddele. Den første del indeholder et forord efterfulgt af 15 kapitler samt en litteraturliste. Den anden og mere omfattende del, som ikke er annonceret i bogens indholdsfortegnelse (s. 7), er et katalog over de døde kirker med en egen kort indledning.

I forordet og indledningen motiveres undersøgelsen med, at ødekirker er en overset og truet kulturarv, truet af en intensiv landbrugsdrift, af nybyggeri, anlægsarbejder og naturens kræfter. Og der redegøres for begrebet de døde kirker/ødekirker, for kilderne og undersøgelsens afgrænsninger. Dernæst følger 12

kapitler, der er opstillet som par; først en almen beskrivelse af Danmarks historie, kirkehistorie og kirkebyggeri og kirker i en periode, dernæst en oversigt over ødekirkerne i samme periode. Førstnævnte beskrivelser er baserede på andres historiske oversigter og sidstnævnte oversigter på en egen gennemgang af materialet. De seks perioder er: Den første kristne tid 700-1100, ældre middelalder 1100-1300, yngre middelalder 1300-1525, Reformationen og tiden efter Reformationen 1525-1600, nyere tid 1600-1850 og nyeste tid 1850-2018. Strukturen i den kronologiske gennemgang er meget systematisk med faste rubrikker, hvor landsbykirker, købstadskirker, klosterkirker, hospitaler og kapeller får hver sit underafsnit, med tydelige oversigtskort og enkelte tabeller. Herefter følger et kapitel "De døde kirker som truet kulturarv", der med eksempler redegør for forskellige trusler. Endelig afsluttes den første del med kapitlet "Danmarks døde kirker – konklusion" samt henvisninger.

Den anden del af bogen er et omfattende og rigt illustreret katalog, hvor 456 nedlagte kirker præsenteres opdelt på landets nuværende kommuner. Også her råder stor systematik. Der er indledende et oversigtskort, som viser ødekirkernes lokalisering i kommunen, hvor dog kommunegrænsen ikke er markeret. Og teksterne har faste underrubrikker – nummer og navn, beliggenhed, kort beskrivelse, anlæggets bevaringstilstand, nedlæggelsestid, trusselsgrad, kilder, sted og lokalitetsnummer.

Her skal bogens indhold ikke refereres yderligere. Der er meget at hente af information og et nyttigt katalog at anvende fremover. Selv noterede jeg Engbergs overvejelser om, at de første kirker antagelig har savnet kirkegårde, og derfor har været vanskelige at påvise; kristne blev fortsat begravet på de gamle hedenske gravfelter, endog i gravhøje. Lige som det

er bemærkelsesværdigt, at så mange kirker blev nedlagt og også nedrevet allerede i 1520'erne, altså inden det officielle reformationsår 1536.

Bogens undersøgelse og mange resultater i stort og småt imponerer, men alligevel er man efter læsning forundret og ikke ukritisk overfor de valg, som er foretaget:

I bogens første del lader forfatteren andres oversigter og forskning forklare ødekirkernes eksistens; historikernes historier forklarer de arkæologiske spor. Det er en ganske traditionel tilgang, hvor ødekirkerne aldrig aktiveres som et eget kildemateriale, der kan aflokkes udsagn, som påvirker fortællingen, der skrives om fortiden. Nu var hensigten at skabe en oversigt over en truet anlægstype, ikke at stille spørgsmål til kildematerialet, bortset fra spørgsmål om dets antal, datering og fordeling. Alligevel synes jeg, at det er synd, at arkæologen og arkæologien her forbliver en passiv tilskuer, som overlader feltet til andre.

Måske er det af samme grund, at der savnes en egentlig forskningshistorisk oversigt, om hvem som har sagt eller skrevet noget om de danske ødekirker. Der henvises rigtig nok til Christensens artikel fra 1938 og til en del andre artikler og bøger, når det gælder de enkelte ødekirker. Men i en forskningshistorie skulle også kunne redegøres for regionale eller landsdækkende bidrag af eksempelvis Sigurd Elkjær (1918), Aage Sørensen (1938-39), Hugo Mathiessen (1939), Evert Baudou (1983) og, undskyld, Jes Wienberg (1993).

Engbergs undersøgelse kan her lægges ved siden af en del andre publikationer fra Nationalmuseet, som er forbløffende uvillige til at henvise til forskere, amatører eller professionelle, uden for Prinsens Palæ. Det er, som om Nationalmuseet som landets hovedmuseum har et direkte forhold til kilderne, hvor man ikke behøver at tage hensyn til andres indsatser og

undviger antydningen til forskelle i opfattelse; det havde ikke gået an i noget andet forskningsmiljø. Det er ikke noget pænt syn, og jeg håber, jeg tager fejl.

Med tanke på den store arbejdsindsats, som ligger bag bogen, kunne man ønske sig lidt mere om (øde)kirkernes forvandling til kulturarv. Langt frem i tid lod man jo kirker nedrive eller helt forny, således blev Kolind fornyet 1918, som den sidste hvis man da ser bort fra "nedtagningen" af Mårup i 2008-15. Man kunne også ønske sig mere om truslerne, og hvordan de er blevet håndteret fra antikvarisk side. Og der kunne være mere konkrete fremadrettede overvejelser med tanke på klimaforandringer, byudvikling og landbrugets fremtid.

Kapitlet "Danmarks døde kirker – en konklusion" er mere en sammenfatning med gentagelser end en egentlig konklusion. Anledningen kan være, at der ikke er en tese at bekræfte eller nogle spørgsmål afsluttende at besvare. Jeg måtte selv sammenstille udviklingen i antallet af ødekirker over tid: 7 i perioden 700-1100, 15 i 1100-1300, 75 i 1300-1525, 285 i 1525-1600, 42 i 1600-1850 og 25 i 1850-2018. Så kan andre søge videre herfra.

Kataloget giver også anledning til nogle kritiske overvejelser. At det har været vanskeligt at vælge en administrativ enhed for at præsentere materialet er forståeligt, når disse ændres over tid (s. 10, 257). Kirkeværket følger lige som Nationalmuseets Antikvarisk-Topografiske Arkiv en ældre inddeling i sogne, herreder og amter. Men valget af dagens mange kommuner er ulykkeligt, ikke bare fordi at også de vil blive ændret. Men med et katalog opstillet efter kommuner i alfabetisk orden kastes man hele tiden fra den ene ende af landet til den anden uden mulighed for at danne sig et overblik. Her kunne bogen i det mindste have opstillet kommunerne efter landsdele, så det hang nogenlunde sammen. Forvirringen kunne måske afbødes

med et stedregister, men det findes ikke. Skulle reaktionen da blive, at det ville tage for megen plads i en allerede omfattende bog, må svaret blive, at der havde været plads både til mere information og et stedregister, hvis katalogets tekst havde været trykt med en tekst i mindre størrelse.

Mere information? Ja, for der er gennemgående få henvisninger til skriftlige primærkilder eller til mere præcist, hvor man skal lede. "Ribe Oldemoder" nævnes som kilde, og der henvises til "TRAP" og "Danmarks Kirker", uden yderligere information om år, bind eller sidetal. Ribe Oldemoder, lige som hovedparten af katalogets henvisninger, der er opstillet snart alfabetisk, snart kronologisk, snart tilfældigt, findes for øvrigt ikke samlet i nogen litteraturliste.

Og når jeg så dykker ned i et par eksempler, som jeg kender til, savner jeg netop flere oplysninger. Ved Runegård henvises til en artikel af Margrethe Watt fra 1982, selv deltog jeg i udgravningen i 1983, og et fotografi er dateret til 1987 (s. 269f), men der savnes en simpel oplysning om, hvilke år gravpladsen blev undersøgt og flere henvisninger, eksempelvis til Hanne Wangkilde (1996, ikke artiklen i *Skalk* 1990) og Magdalena Naum (2008). Videre, Gammel Køge Kirke præsenteres som en "mulig rundkirke", hvilket illustreres og sker med henvisning til en artikel af Ulla Fraes Rasmussen i *Historisk Årbog fra Roskilde Amt* 1980 (s. 409ff), selv om rundkirken senere er blevet aflivet af Marianne Johansen i *Middelalderbyen Køge* (1986, s. 24ff); en tekst som ikke kan være ubekendt, da den findes som henvisning på samme side (s. 411).

Nå, vi sidder altså med et værk, hvor mange års erfaringer og flid har ledt frem til en grundig oversigt over Danmarks middelalderlige ødekirker. Det er et værk, som bliver stående og med rette vil blive anvendt flittigt, lige som Nationalmuseets

andre flotte publikationer. Det er således ærgerligt, at man skal ærgre sig over ditten og datten, når der skulle så lidt til for at gøre værket endnu bedre.

Jes Wienberg
Historisk arkeologi
Institutionen för Arkeologi
och Antikens historia
Lunds universitet

Anders Lundt Hansen: *Sølv, blod og kongemagt. Bag om vikingemyten.*
København 2018. 307 sider. ISBN 978-87-02-24178-5. Pris: 300 DKK.

Sølv, blod og kongemagt afspejler den enorme interesse for den del af historien, som i en traditionel nordisk periodiseringsramme kaldes vikingetid, dvs. tiden ca. 800 til ca. 1050. Bogen placerer sig i den strøm af bøger, film, tv-serier, museumsudstillinger og alt mulig andet om perioden, der tilsyneladende aldrig aftager, tværtimod. Her er tale om en formidlingspublikation, skrevet i et lettilgængeligt sprog, suppleret af billeder samt kunstneriske tegninger og uden fodnoter. Bogen er ikke direkte skrevet til fagfolk. Når jeg alligevel har påtaget mig at vurdere bogens kvaliteter i dette tidsskrift, er det fordi, forfatteren Anders Lundt Hansen selv er historiker og ude i endnu et angreb på vikingetid som periodisering og viking som betegnelse. Som andre før ham opponerer Lundt Hansen imod, at vi kalder vikingetiden for vikingetiden, når periodiseringen nu udspringer af 1800-tallets nationalistiske strømninger, og siden har været brugt af forskellige aktører, der har fundet det opportunt at trække tråde tilbage til netop denne del af Nordens historie. På den baggrund erklærer Lundt Hansen indledningsvis i bogen, at han vil udelade betegnelserne vikingetid og viking. I stedet anvender